

©sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi 17 / 2008, s. 209-213

kitap tanıtımı

İSLÂM MANTIK GELENEĞİ VE DOĞULULARIN MANTIĞI

Hasan Ayık, Ensar Neşriyat, 359 s.

*Yakup ÖZKAN**

Helenistik dönem felsefe ve bilim geleneği, IX. yüzyıldan itibaren tercüme faaliyetleriyle İslâm dünyasına aktarılmaya başlanmıştır. Bu tercüme faaliyetleri temelde Antik Yunan felsefesini İslâm dünyasına aktarmayı amaçlamıştır. İslâm dünyasında felsefenin aleti sayılan mantık ile ilgili çalışmalar, Antik Yunanlı meşhur filozof Aristoteles' (385-322)'in *Organon* ismi altında bir araya getirilen mantık eserlerinin (*Kategoriler, Önermeler, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler, Sofistik Deliller*) Arapça'ya tercümesi ile başlar. Bu bakımdan İslâm düşüncesinin ve mantık külliyyatının oluşumunda tercüme faaliyetlerinin önemli bir katkısı olmuştur (*Çapak, İbrahim, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 / 2004 s. 25-42*). Bu itibarla aşağıda tanıtımını sunmaya çalışacağımız eser İslâm düşüncesinde mantık ilminin oluşum sürecini Fârâbî, İbn Sînâ ve Gazâlî bağlamında incelemektedir. Bu inceleme Aristoteles mantığının İslâm mantık geleneğinin oluşma aşaması sonucunda nasıl bir şekle büründüğü konusu merkeze alınarak yapılmaya çalışılmaktadır. Yani Aristocu mantığın İslâm mantıkçıları elinde özellikle de İbn Sînâ'da mistik-duygusal bir yapıya dönüşüp dönüşmediği meselesi açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

* Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Felsefesi Bilim Dalı Yüksek L. Öğrencisi

İslâm Mantık Geleneği ve Doğuluların Mantığı adlı bu kitap; önsöz, giriş, üç bölüm, genel değerlendirme ve sonuç, bibliyografya ve dizinden oluşmaktadır.

Kitabın önsözünde hem felsefe ve mantığın İslâm düşüncesinden, hem de İslâm düşüncesinin felsefe ve mantık ilminden bir takım şeyler almış ve kendi bünyelerine yerleştirmiş olduğunu ifade eden yazar bu çalışmasında, sadece mantık ilminin İslâm düşüncesi içerisindeki konumlanma ve kendi geleneğini oluşturma süreci üzerinde duracağını ifade etmektedir. Bu bağlamda yazar mantık ilminin İslâm düşüncesi içerisinde kendi geleneğini oluşturma süreci sonunda, Aristocu niteliğini tamamen kaybederek duygusal-mistik bir yapıya dönüştüğü iddiasını sorgular ve bu konuda belli bir sonuca varmaya çalışır. Yazara göre bu iddiayı ortaya atanlar, buna temel olarak, genelde Doğu düşüncesini, sonra bizzat İslâm düşüncesini ve nihayet İbn Sînâ'nın felsefesi ve onun bir bölümünü oluşturan İbn Sînâ mantığını göstermektedirler. Ayrıca ona göre İslâm felsefesinde Fârâbî- İbn Sînâ ayrımı yapılırken, Fârâbî, Aristocu-aklı çizgide gösterilirken İbn Sînâ bu çizginin dışında duygusal-mistik bir yapının kurucusu olarak gösterilmektedir. İşte söz konusu bu iddiaya, bu eserde, İbn Sînâ'nın "*Mantukü'l Meşrikiyyîn*" adlı eseri ile diğer mantık eserleri karşılaştırılarak cevap verilmektedir.

Girişte yazar ilk olarak klasik mantığın konusuna ve gayesine kısaca değindikten sonra klasik mantığın Aristo'dan beri geçirdiği aşamaları özet olarak ifade eder. Yazara göre Aristoteles tarafından disiplin haline getirilen, tarih içerisinde bir takım değişikliklere uğrasa da Aristocu niteliğini koruyarak İslâm düşüncesine aktarılan klasik mantık, başlangıçta Aristoteles metafiziği ile iç içeyken zaman içerisinde Aristoteles metafiziğinden ayrılarak formalleşmiş ve düşüncenin formal kanunlarını koyan ilim haline gelmiştir. Girişin devamında mantığın Aristo'dan sonra uğradığı değişikliklerle Aristocu niteliğinin bozulup bozulmadığı bazı İslâm düşünürlerinin mantıkla ilgili görüşlerine ve değerlendirmelerine yer verilerek tartışılmaktadır. Yazara göre mantık ilminin İslâm düşüncesi içerisinde uğradığı değişiklikler sürecinde en önemli dönüm noktalarından birincisi, mantık ilminin metafizik içeriğinden arındırılması ve formal hale getirilmesi, ikincisiyse onun dinî ilimlere uygulanmasıdır. Ona göre bu dönüm noktalarında birincisinde Gazzâlî, İbn Sînâ ile tamamen, Fârâbî ile kısmen ortaktır. İkincisinde ise Gazzâlî, bunun önünü açan birisi olarak taktır. Yazara göre Gazzâlî'nin başlattığı bu süreç, öncesi ve sonrasıyla bir bütün oluşturmaktadır. Bu bütünün başında Fârâbî ve

İbn Sînâ devamında ise Gazzâlî ve diğer mantıkçılar bulunmaktadır. Bu sürecin sonunda da İslâm mantık geleneği oluşmuştur. Mantığın geçirdiği değişikliklerle ilgili bir değerlendirme olarak yazara göre mantık, uygulanan düşünceyle özdeş sayılmadıkça, onun özüne zarar verecek bir durum da söz konusu olmaz.

Birinci bölümde *ilk olarak* oryantalistlerin düşünce konusunda Doğu-Batı karşılaştırmasına dair görüşlerine yer verilmektedir. Yazara göre oryantalist yaklaşım temelde bir Doğu-Batı ayrımı yaparak, Doğuyu mistik-duygusal, tutarsız, zayıf ve akıl dışı olarak görürken Batıyı akılcı, tutarlı, güçlü ve makul olarak nitelendirmektedir. Bu yaklaşıma göre İslâm medeniyeti Doğuya ait görülürken, Yunan medeniyeti Batıya ait olarak görülür. Bu bağlamda yazara göre bu yaklaşım İslâm felsefesini mistik-duygusal nitelikli bir felsefe olarak yorumlarken, bu iddialarını İbn Sînâ'nın *Hikmetü'l Meşrikeyyîn* adlı eserine dayandırmaktadır. *İkinci olarak* İslâm felsefesi hakkında oryantalistler gibi düşünen bir kısım çağdaş İslâm düşünürlerinin İslâm düşüncesiyle ilgili değerlendirmelerine yer verilmektedir. Yazara göre bu düşünürler üç kategoride ele alınabilir. Bunlardan birincisi aynen oryantalistler gibi, İslâm düşüncesinin baskın renginin duygusallık olduğunu söyleyenlerdir (buna örnek, İslâm toplumunda bulunan batıcılar). İkincisi, İslâm düşüncesinde akli düşünceye karşın baskın bir duygusallığın olduğunu söyleyenler (M. Abid el-Cabiri ve benzeri düşünürler), üçüncüsü ise İslâm düşüncesinin mistik-duygusal nitelikli olması gerektiğini savunanlardır (H. Corbin ve ekibi). Birinci bölümde *üçüncü olarak* İslâm felsefesini Yunan ve Latin Ortaçağ felsefesi arasında bir aracı olarak görenlerin görüşlerine kısaca değinilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre İslâm felsefesi, sürekli Yunan'dan tercüme edilen eserler topluluğuna bağlı eklektik bir yapıdır. *Dördüncü olarak* İslâm felsefesini din-felsefe ilişkisi bağlamında ele alanların görüşlerine kısaca yer verilmektedir. Bu görüşte olanlara (Ernest Renan, Alain de Libera, Maurice-Ruben Hayonun, Oliver Leaman) göre İslâm felsefesinin dünya düşüncesine en büyük katkıları dinle olan ilişkisine dair analizleridir. Bu bölümde *beşinci olarak* İbn Sînâ-Fârâbî karşılaştırmasına dair görüşler zikredilir. Bura da bu karşılaştırmayı yapanların değerlendirmelerine kısaca yer verildikten sonra bir sonuca varılır. Bunlara göre akılcı felsefe Bağdat'ta Fârâbî ile başlayıp, Endülüs'te İbn Rüşd'le devam etmiş ve İbn Haldun'la son bulmuştur. Diğer taraftan İbn Sînâ ile akılcılıktan sapan bu felsefe Gazzâlî ile tamamen mistik bir hüviyet kazanmıştır.

Birinci bölümün devamında “*Mantık İlminde İbn Sînâ Aristoteles Ayrımı Var mıdır?*” başlığı altında yazar mantık konusunda iki filozof arasındaki farkları ifade eder. Ona göre Aristoteles’in kurduğu mantık ilmine, ondan sonra gelenler bir takım katkılarda buldukları gibi İbn Sînâ da bir takım katkılarda bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi de tasavvur-tasdik ayrımıdır. Bu bağlamda yazara göre mantık ilminin maddesini formundan ayıran bu anlayış formal mantığın temelini oluşturmuştur. Girişin bundan sonraki başlığı altında da İbn Sînâ felsefesini mistik nitelikli bir Doğu felsefesi olarak görme eğiliminde olanlara karşı duruşta olanların görüşleri kısaca özetlenir. Devamında ise İslâm felsefesinin temelde mistik olmayan Doğuya özgü bir felsefe olduğunu savunanların görüşlerine yer verilmektedir. Son olarak yazar İbn Sînâ felsefesini rasyonel nitelikli bir felsefe olarak kabul edenlerin (İbn Haldun, Dimitri Gutas, İzutsu) görüşlerine yer verdikten sonra “Doğu-Batı ayrımı” ifadesini İslâm düşüncesinde, genel anlamda ve İbn Sînâ’da tartışmaktadır.

İkinci bölümde İslâm mantık geleneğinin oluşması konusu işlenir. Yazara göre Aristoteles’in M.Ö. IV. yüzyılda temellerini attığı, ana konularını sürekli korumuş yalnız ona bir takım yorumlar ve ekler yapılmış olan mantık ilmi, Fârâbî ve İbn Sînâ’nın elinde olgunlaşarak İslâm dünyasında yeni bir mantık geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Bundan dolayı her ne kadar başlangıçta mantık, Aristoteles ve Porphyrios’un anlayışlarına dayalı olsa da artık gelinen bu noktada İslâm kültürü içerisindeki bir mantık kitabı, Aristoteles’in kitaplarının bir yorumu veya adaptasyonu değil, bağımsız, kendi kendine yeterli, özgün bir mantık kitabı durumundadır. Bu bölümde ilk olarak söz konusu mantık ilminin çeviri aşaması incelenir. Bu dönem yazara göre mantık ilmiyle İslâm düşüncesinde oluşmuş bilimlerin karşılaşma ve hesaplaşma dönemi olmuştur. Bu bağlamda mantık ilminin naklinden önce, İslâm düşüncesinde düşünceyi belirleyen temel unsurun dil olduğunu ifade eden yazara göre mantık ilminin İslâm düşüncesi içerisinde hesaplaştığı ilk bilim, dil bilimidir. Bu bölümde ikinci olarak mantık ilminin anlama ve özümseme aşaması ele alınır. Yazara göre anlama ve özümseme aşamasında merkezî rol oynayan Fârâbî, metinlerle değil anlamlarla ilgilenmektedir. Yani o bir metin şarihi değil anlam aktarıcısıdır. Çünkü Fârâbî’nin yaptığı şerh, ilk bakışta sadece Aristoteles’e ait kitapların şerhi gibi görünse de, aslında onlar mantıkla ilgili belli düşüncelerin zihinde yoğrulup özümsemeyle birlikte başka bir düşünceye dökülen telifler durumundadır. Yazara göre bu teliflerin en önemli özelliği ise, mantık terimlerinin Yunan dilinin anlam

dünyasından alınarak Arapça'nın düşünce kalıplarına dökülmesidir. Anlama ve özümseme aşaması başlığı altında kavramlaştırma, Arapça terimlerin mantık ilmine göre tasnifi, burhan ve kesin bilginin şartları konuları Fârâbî bağlamında incelenir. İkinci bölümde üçüncü olarak özgün ilmî geleneğinin oluşması başlığı altında İslâm mantık geleneğinin oluşmasında Fârâbî'den sonra rol oynayan önemli iki İslâm mantıkçısı İbn Sînâ ve Gazzâlî'nin yeri incelenir. Bu bölümde son olarak İslâm mantık geleneği içerisindeki mantık kitaplarının karşılaştırılmasına yer verilmektedir.

Son bölümde “*Doğuluların Mantığı (Mantıkü'l Meşrikiyyin)*” başlığı altında İbn Sînâ'nın *Hikmetü'l Meşrikiyyîn* adlı eserinin mantık bölümü, merkeze alınarak, yazara göre hemen hemen aynı nitelikte olan *İşarat* adlı eserle ve Aristocu nitelikli eser olan *Şifa*'nın mantık bölümleriyle temel mantık konuları çerçevesinde karşılaştırılarak incelenir. Bu karşılaştırmanın çerçevesini oluşturan temel mantık konuları olarak şu konular incelenir: Tasavvur ve tasdik, sözün anlama delaleti, tanım oluşturan unsurlar, tanım, beş tümel, önerme ve çelişki. Yazara göre İbn Sînâ'nın *Şifa* adlı eserindeki mantık konuları, bunların tertibi ve kısmen de içeriği, onun diğer iki mantık kitabı olan *İşarat* ve *Mantıkü'l Meşrikiyyîn*'den farklıdır. Fakat bu farklılık üç mantık kitabını birbirinden temelli bir şekilde ayıracak ya da mantık ilminin rasyonel niteliğini bozacak şekilde bir farklılık değildir. Nitekim yazara göre tanım ve önerme hariç diğer konular aynı şekilde, yer yer aynı örneklerle ve aynı kurallar çerçevesinde işlenmiştir. Ayrıca *İşarat*'ta İbn Sînâ, bir çok meselenin çözümü için *Şifa*'yı adres göstermiştir. Özet olarak yazara göre bu üç mantık kitabı arasında görüş farklılığından ziyade bir çeşit işbirliği bulunmaktadır. Bu işbirliği sayesinde *Şifa*'daki mantık konuları, “anlama ve özümseme aşaması”nın sorunlarını, “özgün ilmî geleneğinin oluşması aşaması”na taşımakta, bu noktada sorunlar etrafıca tartışılarak çözümler üretilmektedir. Ona göre oldukça karmaşık olan bu sorunlar ve çözüm yolları, *İşarat*'ta seçilerek adeta ayıklanmaktadır. Bu nedenle *İşarat*, meseleleri derinlemesine tartışmak isteyenlere adres olarak *Şifa*'yı göstermektedir. *Mantıkü'l Meşrikiyyîn*'de ise kesin çözümler ortaya konulmakta ve bu duruma *Şifa*'da da işaret edilmektedir.

Sonuç olarak mantık ilminin İslâm düşüncesi içerisinde kendi geleneğini oluşturma süreci sonunda, özellikle de İbn Sînâ'nın elinde Aristocu niteliğini tamamen kaybederek duygusal-mistik bir yapıya dönüştüğü iddiasının bu eserde geçersizleştiğini söyleyebilirim.